

ЛЮДИНА І ЗНАННЯ: на перетині сучасної епістемології, онтології, феноменології, філософської антропології

MAN AND KNOWLEDGE: at the intersection of modern epistemology, ontology, phenomenology, philosophical anthropology

<https://doi.org/10.15407/fd2024.04.020>

УДК 1(191)(430)

Тарас ЛЮТИЙ,

доктор філософських наук, професор,
кафедра філософії та релігієзнавства,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»;
старший науковий співробітник, відділ філософської антропології,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
02000, Київ, Трьохсвятительська, 4
lyuty.taras@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0381-6916>

МЕТАФІЗИЧНЕ СМЕРКАННЯ: ПРОБЛЕМА НІЩО ТА НІГІЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА До 180-річчя з дня народження Фрідріха Ніцше

У статті відстежуються витоки проблеми Ніщо та її зв'язок із нігілізмом у розмислах Мартина Гайдеггера. У ранніх студіях філософа Ніщо розглядається як заперечення на рівні логічного судження. Проте надалі воно вже стосується людського існування. І перш за все розкривається в осяганні скінченності та смерті. Гайдеггер пояснює, що людське буття та Ніщо пов'язані через феномен жаху. Жахатись означає не так боятися конкретних речей, як уміти бачити перспективу тотального Небуття. Інакше кажучи, Ніщо оприявнюється завдяки трансценденції, тобто здатності виходити за межі суцього. Це сприяє подоланню пасивності в існуванні й опікуванню власним буттям. Щоправда, філософію Ніщо Гайдеггера назвали нігілістичною. У відповідь на це він береться переосмислювати проблему нігілізму, звернувшись до філософії Ніцше.

Цитування: Лютий, Т. (2024). Метафізичне смеркання: проблема Ніщо та нігілізм у філософії Мартина Гайдеггера. *Філософська думка*, 4, 20—33. <https://doi.org/10.15407/fd2024.04.020>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Йому вдається показати, що Ніцше здебільшого нехтує проблемою Ніщо. В ніцшеанській візії Ніщо стосується світу, в якому цінності відсилають не до поцейбічного, а до потойбічного існування. Тому йдеться про потребу в новому покладанні цінностей. Отже, Ніцше не порушує питання про сутність Буття, а просто приписує Буттю цінності. Натомість у філософії Гайделгера нігілізм — це наслідок ігнорування в осередку західної метафізики питання про Ніщо. Хоча тільки завдяки Ніщо й можна підступитися до Буття. У не-мисленні Ніщо не мислиться і Буття. Змінити ситуацію можна, знову запитавши про стосунок Ніщо та Буття. Зрештою, у філософії Гайделгера феномен нігілізму зазнає суттєвої зміни. По-перше, він пов'язується з історичним рухом, який позначено як забуття Буття. А по-друге, його довершує тенденція домінування техніки, яка призводить до дегуманізації світу. В підсумку, філософія Гайделгера схожа на сумне пророцтво. Філософ переконаний, що питання про сутність мислення на Заході досі не ставилося сповна. Натомість панування логіко-раціонального мислення дедалі більше віддаляє людину від Буття. Подібно до Ніцше, Гайделгер шукає порятунку від нігілізму в мистецтві, зокрема у поезії. Водночас він наполягає на необхідності включення проблеми Ніщо до питання про Буття. Власне, ігнорування цього кардинального питання і заважає реальному подоланню нігілізму.

Ключові слова: Ніщо, нігілізм, Буття, суще, онтологія, метафізика, жах, людське буття, трансценденція, сутність, Гайделгер, Ніцше, історія філософії.

Проблема людства, що втрачає сенс існування та збивається з історичного путівця, правду кажучи, ніколи не полишала філософії. Проте після ніцшеанського діагнозу, згідно з яким світ дедалі сильніше затягує нігілістична трясовина, виникає питання про значно суттєвіші причини тотальної розгубленості людства. Та саме Мартину Гайдеггеру¹ вдалося показати, чому нині людина приречена на ті поневіряння, що досі штовхають її на спустошення та зумовлюють іще більше занехаяння нею свого стосунку до Буття. Тож яка лиха доля чигає на західне людство, що відсахнулося від істини Буття?

Студіювання у католицьких закладах, а потім і на теологічному факультеті Фрайбурга привело Гайдеггера до вчення Франца Brentano, згідно з яким осягання світу відбувається завдяки сукупності подій, а нескінченні стосунки між речами вартує вивчати, стаючи на різні точки зору. Проте центральне місце в лектурі Гайдеггера посіли «Логічні дослідження» Едмунда Гусерля, де розкриваються не психічні механізми, а смислові засади феноменів. Тому дотримання цієї настанови дало йому змогу в праці «Вчення про судження в психологізмі» розглянути відношення між статичними логічними судженнями та мінливою дійсністю й порушити питання про заперечливе *Не* (nicht). Скажімо, з висловлювання штибу «Це не стіл» або «Стола немає» шляхом абстрагування на підставі відсутності чечого позначеного за допомоги слів «не» чи «немає» фіксується Ніщо, проте лишень у мисленні. Хай там як, але спершу Гайдеггер іще не надає Ніщо виняткового онтологічного статусу, що спостерігалось пізніше (Safranski, 2001: SS. 39—40, 59—60). Наразі воно стосується суджень, а не дійсності: «Якщо

¹ Стаття розвиває Гайдеггерову візію нігілізму, що розглядалася, зокрема, в монографії (Лютий, 2002).

дечого *не існує* (nicht existiert), я *не* можу сказати (nicht sagen): воно існує; тільки це існування є *неіснуванням* (Nichtexistieren)» (Heidegger, 1978: S. 184).

Попри те, що його розмисли залишалися у річищі феноменології, *трансцендентальне Я* видавалося Гайдеггерові теоретичною надмірністю. Пишучи свою найвідомішу працю «Буття і час», філософ означає шерек екзистенціалів, які нагадують основоположні структури запиту наведеного різновиду сущого про своє буття, *там і коли* воно безпосереднє й усереднене — в повсякденні. Для цього мислитель уникає вживання традиційної метафізичної термінології, на кшталт «Я», або «свідомість», яка часто протиставляє суб'єкт об'єктові, призводячи до хибного тлумачення себе та світу. Тому вона поступилась аналітиці *Dasein*, або сущого, котре кожен являє собою сам. А це *буття* водночас у вузькому значенні й у його причетності до *Буття* в широкому сенсі. Втім, якщо згадане суще вряди-годи вдаватиметься до знеособленого, анонімного, неавтентичного життя *безликої людини* (das Man), воно стане *Ніким* (Niemand), але без остаточного падіння в Ніщо: «Людина суща у спосіб несамостійний і несправжній. Цей спосіб бути не означає зменшення фактичності буття (Faktizität des Daseins), тож і люди (das Man), як Ніхто (Niemand), не є Ніщо (Nichts)» (Heidegger, 1967: S. 128).

Пробудження від оторопілого буденного побутування настає після досвідчення жахиття спорожнілого життя. Таким чином, усяка *мить* (Augenblick) існування здатна відкрити ті можливості переживання часу, коли з'являються шанси все змінити докорінно. Часові виміри, завдяки яким і з'являється нагода побачити себе в перспективі, дають змогу виявляти *стурбованість собою* (Selbstbekümmern) і *пклування* (Sorge) про власне буття та відповідальне ставлення до нього. Водночас існування ніколи не буває завершеним, оскільки постійно націлюється на майбутнє, ніби випереджає себе. До того ж і перспектива прийдешнього не завжди приємна. Наслідуючи К'єркегора, Гайдеггер оприявнює в існуванні *непокоєння* (besorgen). Звісно, це не стрибок у віру, хоч у деякому розумінні нагадує зазирання в безодню (Safranski, 2001: SS. 198—199). З одного боку, погляд у Ніщо породжує переляк, а отже, і неспромогу кардинально змінити знеособлене життя. З іншого боку, думка про те, що смерть обриває всі буттєві перспективи, спонукає до рішучості зацікавитися власним існуванням. Отже, між *страхом* (Furcht) і *жахом* (Angst) є принципова різниця. Настраханий, як правило, боїться чогось конкретного, тому залишається кволим і бездіяльним. А нажаханому випадає заглянути в очі смерті, тобто Ніщо, аби збагнути свою скінченність. Тому *буття-до-смерті* (Sein-zum-Tode) не ховається десь у повсякденності, а виявляє чутливе ставлення до Ніщо, відкриваючи підмуриков існування.

Пізніше в інавгураційній промові «Що таке метафізика?», виголошеній з нагоди отримання професорської посади у Фрайбурзькому університеті, Гайдеггер окреслює своєрідну феноменологію Ніщо: «Спробуймо запитати про Ніщо (Nichts). Що таке Ніщо? Далєбі перше наближення до цього питання показує щось небувале. Цим запитом ми завчасно запроваджуємо Ніщо як дещо, котре так або так “є” — немовби певне суще (Seiendes). Та воно якраз і відрізняється від нього» (Heidegger, 2004a: S. 107). Навіть уживання слова «Ніщо» постійно спантеличує. Та нічого не вдієш. Адже щойно ми поцікавимосся Ніщо, то одра-

зу ж і беремо його до розгляду та долучаємо до сущого. Проте хіба це припустимо? Думка відмовляється схопити Ніщо без якихось опосередкувань. Але чи тримається Ніщо винятково на негації? Усе виглядає навпаки: це заперечення здійснюється завдяки Ніщо. Ба більше, Гайдеггер уважає за непорушне правило, що саме Ніщо визначає будь-яке *Не*: «Ми стверджуємо: Ніщо (das Nichts) первісніше, ніж Не (das Nicht) та заперечення» (Heidegger, 2004a: S. 108).

За Гайдеггером, суще розкривається нам у певному *настрої* (Stimmung), дуже схожому на налаштування на *дещо* (інтенцію): через нестачу чогось або, навпаки, у піднесеності. Важливо зрозуміти: настрої — це не просто емоційні зміни під тиском обставин або на догоду зручностям, а націлювання на дещо таке, що пов'язане з вибором у самовизначенні та творенні себе (Tartaglia, 2016: pp. 25—31). Тому слушно запитати: «Та чи трапиться у людському бутті (Dasein des Menschen) така настроєність, яка приведе його до самого Ніщо?» (Heidegger, 2004a: S. 111).

Лиш у підставовому настроєві жаху (Grundstimmung der Angst) відкривається Ніщо. Жах, як уже зазначалося, не вказує на жодне суще, котрого можна злякатися. Ба більше, жахові властиво нестримно ширяти за терени сущого. То страхіття здебільше пов'язані з явищами та предметами. Тоді ж як жахіття цілковито безпредметне; воно не лишає либонь і місця, куди можна втекти, бо невідомо, де чигає небезпека й у чому вона полягає. Жах, як ота мана: не дає спокою, не відпускає, не йде з думки, полонить і підвішує, розчиняє в імлі. Жахіття геть чисто відбирає мову, силуючи вклякнути в оторопілому безгомінні. Завжди бракує підходящого слова, щоб усе це пояснити. Однак після зникання сущого раптово проступає Ніщо, позбавляючи всього, на що можна було б опертися. Ніщо захоплює та поглинає суще, а разом і того, хто вжахнувся. Та дарма сподіватися, нібито достатньо віддатися на поталу жахові — як одразу вийде дізнатися все про Ніщо. Жахіття не викликається знічев'я. Воно — несподіванка.

У жаху суще спливає, натомість одразу виринає Ніщо. Але Ніщо — не чорна діра, що володіє демонічною владою та ладна забрати чи підпорядкувати людину. *Ніщо ніщиться* (das Nichten des Nichts), примушуючи спрямовуватися відворотно, сахатися його. Людина — теж особливе суще. І подібно до решти зникомого сущого, никне сама. *Сутність Ніщо: ніщота* (das Wesen des Nichts: die Nichtung). Та це не анігіляція чи руйнування, не нігілізм у звичному розумінні цього слова. Це радше змога відсахнутися і збагнути, чим є суще стосовно Ніщо. Виглядає на те, що Ніщо повертає до сущого: «Воно — Ніщо у своїй ніщоті — відсилає нас прямо до сущого» (Heidegger, 2004a: S. 116).

Отже, Буття сущого зумовлюється Ніщо, хоча Буття та Ніщо нетотожні. Висловлюючись інакше: **людське буття** означає втягування в Ніщо (Da-sein heißt Hineingehaltenheit in das Nichts). Такі виступи за межі сущого відбуваються завдяки *трансценденції* (Transzendenz). Тоді суще, завдячуючи Ніщо, набуває нового стосунку до себе, проявляючи *буття самоті* (Selbstsein) та *свободу* (Freiheit). Зрештою, суще та Ніщо взаємозалежні. Ніщо певною мірою властиве сущому та криється в затаєному до пори жахові. Власне, трансценденція нагадує висунення сущого за власні межі й актуалізує метафізичне питання про Ніщо.

У промові Гайдеггер озвучує протилежні речі, порівняно зі своїми ранніми логічними студіями, бо підпорядковує метафізику базовому досвідові *Ніщо* (Grunderfahrung des Nichts). За це його почали звинувачувати в чистому нігілізмі (reiner Nihilismus). Хоча він якраз і наполягає, що запитування про Ніщо, не вестиме до нігілізму. Йому йшлося про те, що пошуки будь-якого *підґрунтя* (Grund) насправду мали би зводитися до питання про *безодню* (Abgrund). На підставі логіки годі говорити про свободу, що виникає завдяки Ніщо. Свобода проявлятиметься, щойно людина, *заступник Ніщо* (Platzhalter der Nichts), відкриє для себе світ, який виявляє себе сам. І ця подія спричиняє вихід *істини* з потаємності. Тобто катма суб'єктивних або ж об'єктивних критеріїв істинності. Хоча разом зі свободою до світу прориваються також і негативні сили. В особистому житті Гайдеггера це проявилось у 1933 році (Safranski, 2001: SS. 203, 206). Хай там як, та отримавши посаду ректора в університеті Фрайбурга, свою промову він виголосив у залі з партійними прапорами, наполягаючи, що стару свободу має замінити служба: *трудова* (Arbeitsdienst), *військова* (Wehrdienst) та пов'язана зі *знанням* (Wissensdienst). А ставши чиновником, одразу посприяв усуненню з посади професорів єврейського походження, зокрема Гусерля. Авантюра триває майже рік, після чого Гайдеггер іде з посади. Втім, у Римі на лекції про Гольдерліна (1936) на лацкані його сурдута все ще видніється наці-значок (Бейквелл, 2023: сс. 98—99, 108—109, 111).

Водночас у 1930-х у філософії Гайдеггера намітився *поворот* (Kehre), а отже, він якнайбільше застановився на проблемі Буття. Понад те, філософ уже починає писати це слово дещо, сказати б, архаїчно, що можна передати діалектом української — *Бутте* (Seyn). Істина, на його думку, відкривається хіба що пастухові Буття. Таким є не тільки філософ, а й поет, якому дозволено допильнувати давно забуту таємницю на *прогалині* (die Lichtung): «Поет посилає свої думки у місцевість, примітною рисою якої є така прогалина Буття, яка, мов сфера західної метафізики, що довершується, дістає на собі її відбиток» (Гайдеггер, 1996). Блукаючи манівцями, метафізика перетворилася на історію забуття Буття. Тому Гайдеггер узявся за деструкцію, себто демонтаж, аналіз історії метафізики й онтології. До цього, вважає він, одному Ніцше поталанило настільки близько порушити питання про Буття, щоби знову здобути реальні шанси для виведення метафізики за межі нігілістичного виднокола (Рюс, 1998: сс. 66—68].

З 1936 до 1940 року в університеті Фрайбурга Гайдеггер читає чотири курси з філософії Ніцше, полемізуючи з біолого-расистськими версіями ніцшеанства. Потому (1940/46) вони були доповнені ще кількома короткими доповідями. В результаті вийшло двотомне видання «Ніцше» (1961), де увагу приділено проблемі нігілізму. На переконання Гайдеггера, Ніцше не є несистематичним і нестрогим філософом. Позаяк у своїх опублікованих творах він означає лише приблизний опис учення, тож основні виклади треба шукати в афористичному висловлюванні його посмертного спадку. Проте різні редакторські втручання не залишили жодної впевненості щодо автентичності сказаного. Тому Гайдеггер і вирішує покладатися на власні тлумачення, самостійно шикуючи виклад і формулюючи власне завдання, хоч і не вважає себе розумнішим за попередника.

Навпаки, слідує його настанові рухатися без усякої даної наперед істини. Тобто Гайдеггер інтерпретує ніцшеанську проблему філософського мислення по-своєму, схоплюючи його в питанні: «Що таке суще?» (Was ist das Seiende?). А що буття сущого визначається становленням, останнє нагадуватиме дієве воління, себто *волю до могутності*. **Своєю чергою воля до могутності та вічне повернення перебувають у єдності, котра продумується в акті переоцінки цінностей**. Однак вічне повернення — не подолання «тепер» (Jetzt), а пункт єднання Буття та Часу (Heidegger, 1996: SS. 2, 5, 8, 15).

Та почати розглядати це непросте нігілістичне вчення доречно з проблеми цінностей. І не дарма ж у Ніцше йдеться про *переоцінку*, а не *спростування* цінностей. Їх покладання в минулому спричинилося до фундаментальної хибі, котра призвела до *нігілізму*. Витоки цього феномену сягають іще дохристиянської доби, хоча його помічають і у XX столітті. Ба більше, він ширитиметься далі, допоки йому не почнуть опиратися. Втім, у нігілізмі міститься не лише сила занепаду. Це також історичне звернення зі своїми творчими чинниками. Вся широка палітра розпаду — лише наслідки, а їх не здолати простим усуненням. Усяке філософське запитуння має бути протидією нігілізму. В цьому й полягає новаторство: запропонувати дієві цінності (Heidegger, 1996: SS. 22—29).

Ця роль відведена волі до могутності — основоположному принципу сущого. Проте у Ніцше воля заграла новими смислами. На думку Гайдеггера, це не психологічне поняття, котре розуміють як здатність душі. Бо *тіло* і *дух* — теж *воля* (der Leib und der Geist sind Wille). Не є вона простою дією чи прагненням, як у Шопенгавера. Проте схожа на *чуття* (Gefühl), *пристрасть* (Leidenschaft), *афект* (Affekt) або *наказ* (Befehl). Отже, це те, завдяки чому ми ніколи не залишаємось у власних межах, а виходимо за них у бажанні зростати, зміцнюватися; не зберігаємо жодного наявного стану, бо *прагнемо стати сильнішими* (stärker-werden-wollen), *волиємо бути більшим* (mehr-sein-wollen) і чимось іншим. А в цьому дійстві воля творить і руйнує водночас, тому тут аж ніяк не обійтися без усілякої *ніщоти* (Nichtige) (Heidegger, 1996: SS. 32, 34—35, 53, 57—58).

Втім, у версії Гайдеггера, воля тлумачиться не волюнтаристськи, а по-феноменологічному: це звернення *на щось*, прагнення *до чогось*, а самі речі здатні поставати такими, якими вони є. Воління не є бажанням отримувати щось, а радше підпорядковується наказові, що його віддають самому собі. Тому прагнути, не знаючи чого саме, дивно. Щоправда, не волюючи, ми все одно перебуваємо у волі. З іншого боку, *воліти* зовсім не означає розкидатися всюдibіч усілякими наказами. Звідси виникає зв'язка *володіння* та *могутності*. *Могуть* (Mächtigkeit) є волею, котра перевершує себе: це панування, що здійснюється над собою. А отже, воля до могутності проявлена передовсім у творчості чи мистецтві — в акті діонісійного *сп'яніння* (Rausch) та пошануванні краси, зосередженої в усьому сущому, тому передбачає пошук істини, котра протиставлятиметься нігілізму (платонізму). Дуже важливо знову не помилитися. Не дарма Ніцше назвав істину різновидом хибі. В платонізмі ж істина сущого відсилає до надчуттєвого, натомість усе *чуттєве* (sinnliche) — це *меон* (μή ὄν), тобто Ніщо. Правду кажучи,

чуттєве розташоване десь посередині між суцим і несущим (Nichtseiende). А не-суще, власне, і є Небуттям — *укон* (οὐκ ὄν). Але пов'язуючи *чуттєве* з *істиною*, Ніцше не вдовольняється позитивістськими тлумаченнями. Справді, на раннім етапі становлення його філософії йому випало наблизитися до позитивістської доктрини, хоча надалі він її принципово не прийматиме (Heidegger, 1996: SS. 36, 39, 61, 156). Тож істину визначатиме через історію нігілістичного дійства, коли з'ясує, що попередні цінності — суперечливі й оманливі: «Визначальний досвід Ніцше — кардинальне осягання головного факту нашої історії. Для нього це — нігілізм. А чи не найсуттєвіша формула для позначення події нігілізму ясує: “Бог умер”. Слова “Бог умер” — не атеїстичне положення, а формула базового досвіду події у західній історії» (Heidegger, 1996: S. 158).

Виглядає, що сущому бракує *творчої сили* (Grundkraft zur schaffenden) для ствердження життя. Бо надчуттєве постійно знесилювало чуттєве. Тому Ніцшеве «*перевертання*» *платонізму* (die «Umdrehung» des Platonismus) передбачає знецінення надчуттєвого заради подолання нігілізму. Відтак *істинне* вартує шукати серед усього *чуттєвого* (das Wahre ist das Sinnliche). У цьому полягає сила мистецтва. Платонічному пізнанню вищих ідей Ніцше протиставляє сп'яніння, тобто творчу спробу вийти за власні межі та перевершити себе. Здійснити це можна, зваживши на перспективи, що відкриваються людині. Так, існування виправдовується земною творчістю, котра стає сутністю Буття (Heidegger, 1996: SS. 161—163).

Проте як це стосується вічного повернення? Згідно з Ніцше, найзагальнішою характеристикою світу є сила чи воля до могутності. Та ні світ, ані сила в ньому не є нескінченними. Становлення нагадує *хаос* (χάος), або *розверзання* (χαίνω), що не передбачатиме рівноваги, спокою, розвитку чи прогресу, хоч і є необхідністю. У світі сила має скінченне число комбінацій або станів, а отже, катма нескінченного чи порожнього простору. Світові властива *замкненість* (Geschlossenheit). Однак Ніцше згадує про нескінченну часову плинність, утворювану завдяки повторенню того, що вже було. Ба більше, виявляється, що вічне повернення для Ніцше відіграє роль *віри* (Glaube), тобто істини, котра покликана завершити нігілізм. Оскільки все повертається, потрібно врятувати майбутнє, протистояти стражданню, щоб отримати досконалу людину. Чому думка про вічне повернення така страшна? Бо людина розуміє: більше немає жодної мети, цілісності, системності. Повторюватися неодмінно буде лише хаотичне. Проте все це необхідно приймати. Нігілізму не подолати простою зміною цінностей, адже доводиться переживати його зсередини. Знов і знову приймати *ніщоту*, котра повертатиметься, вчитися бути сильнішими. Тоді воля до могутності стає новою цінністю, себто умовою життя, що невпинно зростає, збільшується; не зберігає себе, а щоразу переважає, відкриває перспективи чогось вищого (Heidegger, 1996: SS. 302, 312, 330, 342).

У так званому Ніцшевому *європейському нігілізмі* (europäische Nihilismus) Гайдеггер убачає тривалий історичний рух, який означає втрату влади надчуттєвого над суцим, а отже, зречення попередньої системи цінностей і подальшу переоцінку, що символізує настання періоду *класичного нігілізму* (klassischen

Nihilismus). Віднині *могутність* (Macht), або *сила* (Kraft), чи *панування* (Herrschaft) не може зупинитися на досягнутому, бо має невинно *здійматися* (Steigerung) над собою. Зупинивши зростання, вона перестане бути собою. Це зарівно стосується й людини. Ніцше саме для цього запроваджує слово «надлюдина», чие буття спрямоване вперед і вгору. Зрештою, п'ятьма головними *титулами* (fünf Hauptttitel) в осмисленні цієї проблеми стали: *нігілізм* (Nihilismus); *переоцінка всіх попередніх цінностей* (Umwertung aller bisherigen Werte); *воля до могутності* (Wille zur Macht); *вічне повертання того самого* (Ewige Wiederkehr des Gleichen); *надлюдина* (Übermensch) (Heidegger, 1997: SS. 31, 33—34, 36). Що є найсуттєвішим у нігілізмі? Відсутність абичого цінного, на чому донині трималася вся світобудова. Бо відбувається знецінення вищих орієнтирів, або *космологічних цінностей*, які запанували раніше: мета, єдність і цілісність. Та «nihil» у слові «нігілізм» означає водночас і відсутність абиякого сущого, і заперечення сущого. Звідси виникає потреба по-новому підійти до сутності нігілізму: «“Ніщо” (Nichts) засвідчує відсутність (Nichtvorhandensein), небуття (Nichtsein) речі, сущого. “Ніщо” та nihil, отже, завбачає суще в його бутті, а тому це поняття про Буття, а не про цінність... Але постає питання, чи не полягає незглибима сутність нігілізму та сила його панування саме в тому, що Ніщо вважається нічоттю (Nichtiges), а нігілізм (Nihilismus) — обожненням простої порожнечі (Leere), запереченням (Verneinung)... Тоді нігілізм іменують як посутнє недумання (Nichtdenken) про єство Ніщо» (Heidegger, 1997: SS. 50, 53—54).

В уявленні Гайдеггера, нігілізм у Ніцше — це неявний основний закон усієї західної історії, що врешті-решт усвідомлюється людиною. Перебуваючи у відповідному *психологічному стані* (psychologischer Zustand), вона відчуває зневіру щодо власної цінності. Пов'язавши *мету* (Zweck), *єдність* (Einheit) і *цілість* (Ganzheit) Буття з *категоріями* (Kategorien), пояснює Гайдеггер, Ніцше зрозумів їх яко *девальвовані* (Entwertung) метафізичні цінності. Не варто сподіватися, що вони підлягатимуть оновленню. Нігілізм означає скасування цінностей, які домінували дотепер, а не їх раптове падіння, ніби вони випадково стали нечинні. Проте людина робитиме це не заради простого руйнування, а задля встановлення нового світу ціннісної повноти. Та щойно цінності скасовано, вже немає бодай і натяку на *попередню позицію* (bisherige Stelle), до котрої вони раніше були припасовані (Heidegger, 1997: SS. 64, 66, 71, 87). В ніцшеанському дискурсі нігілізм осмислюється не як учення про тотальне заперечення, а як історія денонсації та принципово нового творення цінностей. Отже, західноєвропейська історія здійснюється завдяки *знеціненню, переоцінці* та пошуку способів *установлення* (Setzung) такої системи цінностей, яка ставала б умовою панівної структури чи зростання сил, а отже, і формування метафізики волі до могутності. Тож у нігілізмі завбачається ствердження, хоч і на цілком інших засадах. А для цього він обов'язково має вичерпати свій попередній ресурс — відкинути попередні цінності. В цьому полягає своєрідне перетворення нігілізму. Бо надалі він окреслюватиме зовсім інші координати світу. Гайдеггер наполягає на тому, що нігілізм уже не варто мислити подібно до руйнівної стратегії (Heidegger, 1997: SS. 276—277).

Тож як об'єднані згадані п'ять пунктів? У першу чергу *нігілізм* означає напрям історичного здійснення, що нагадує поступове впадання Буття у Ніщо. По-друге, вказує на необхідність відмовитися від оманливих оцінок, які до цього стану призвели. Відтак оголошується переоцінка всіх цінностей, однак нові вартості покладатимуться у принципово іншому вимірі. Надалі воля до могутності визнається цінністю Буття, що не передбачає прямування до певної мети, не забезпечує онтологічної цілісності та єдності, а стихійно виходитиме за власні межі, всебічно розростаючись. Адже її наснажує вічне повернення того самого, скеровуючи до власної основи, тобто наказує не зупинятися на досягнутому, а натомість експансивно рости. Провідником у цьому звершенні має стати надлюдина — ідеал істоти, котра постійно себе перевершує. Проте, на переконання Гайдеггера, Ніцше вдалося *завершити* (Vollendung), та не подолати нігілізм. Адже його метафізика не перестала бути нігілістичною. Ніцше залишається метафізиком, оскільки не дослухається до Буття, випускає його з уваги та просто приписує йому цінності.

На думку Гайдеггера, західна метафізична традиція не спромоглася виборсатися з нігілізму, бо не вміла правильно запитати про Ніщо (Costea, Amiridis, 2011: p. 11). Показово, що Гайдеггєрова позиція відрізняється від Ніцшевої, позаяк останньому націлювання на Ніщо видається підозрілим (Baker, 2018: p. 165). А тому в «Подоланні метафізики» Гайдеггер обстоює думку, що передовсім історична сутність метафізики в ситуації, коли людство полишає Буття, зводиться до нігілізму. Тобто нігілізм осмислюється в *буттєісторичному* (seynsgeschichtlich) контексті. Втім єство нігілізму полягає також у нехтуванні Ніщо, тобто у відмові визнати, що *істина Буття* — в безодні (im Ab-grund der Wahrheit des Seyns). Схоже на те, що кинути виклик історичному поступові нігілізму може не будь-хто (Heidegger, 1999b: SS. 50, 55, 147). Тимчасом у «Сутності нігілізму» показано, що Ніцшева формула «Бог умер» — однозначно негативна. Позитивне її формулювання звучатиме так: «Нехай живе надлюдина!»; та житиме вона волею до могутності, що пануватиме над сущим. Але суще, для Ніцше, не дотичне до Ніщо, тому його розважання про нігілізм анітрохи не стосуватиметься Буття. Приписуючи цінності Буттю, Ніцше не вміє розпізнати сутності нігілізму, бо забуває Буття, не мислячи його історично. Хай як Ніцше силкується подолати нігілізм, а здійснити цього йому не вдається, бо він націлюється лише на девальвацію попереднього кола цінностей. А Буття в нього залишається хіба що принципом оцінювання, та тільки не Буттям як таким. Отому-то його метафізика — це не подолання, а *остаточне заплутування в нігілізмі* (die letzte Verstrickung in den Nihilismus) (Heidegger, 1999a: SS. 191, 206—209]. Отож, якщо пристати до ніцшеанської переоцінки, нігілізм узагалі неможливо подолати, бо його можна пояснювати зміною цінностей аж донесхочу: «Яко така метафізика насправду є нігілізмом. Єство нігілізму є історичним, а не метафізичним. А метафізика Платона не менше нігілістична за метафізику Ніцше. У першого сутність залишається лише прихованою, у другого вона цілком оприявнюється, та ніколи не пізнається ні з метафізики, ні в її межах» (Heidegger, 1999a: S. 210).

Виникає доволі дивна та вельми парадоксальна ситуація. Буття, через яке побутує суще, Гайдеггер означив яко *неприхованість* (Unverborgenheit). Але ста-

лася халепа: неприховане Буття в метафізиці надалі залишається прихованим. Ясно, що саме Буття нікуди не віддалялося, щоб опинитись у прихованості. Втім, у людському (не)мисленні з'явилася своєрідна вуаль (Schleier), яка продовжує покривати Буття. Подібно до того, як людство привчилося вважати Ніщо цілковитою відсутністю, а в найліпшому випадку просто зводити його до негативності, дещо схоже трапилось і з Буттям, яке перетворилося на непомітну пустку. Отже, нігілізм якраз і полягає в принциповому невмінні вглядіти Буття. Це не тотальна деструкція, котру зустрінеш у зухвалому людському погляді на світ або ж у вчинках. Але звідки ж тоді виринає нігілізм? А передовсім із нехтування Буття. Слово «нігілізм» і нині має відтінок, у котрому чується руйнація та негативність, а метафізику досі тлумачать як учення про найглибші речі. Гайдеггерові годі втриматися від загадковості: він вважає, що сутність нігілізму постає передовсім як *історія таємниці* (Geschichte des Geheimnisses). Нігілізм, отже, надалі лишається неподоланим, адже про нього неправильно запитують (Heidegger, 1999a: SS. 219, 221, 227, 234, 240, 248].

Інша, мабуть, уже фінальна розвідка, де нігілізм і Буття зав'язані воедино, спочатку називалася «Про «Лінію»», будучи відповіддю на відомий есей Ернста Юнгера «Через лінію». Проте пізніше філософ робить інший акцент. І відтоді текст отримує нову назву — «До питання Буття». Коротка передмова вказує на те, що міркування про сутність нігілізму стосуються можливості появи нового повороту в розумінні Буття. Він ухопився за слово «лінія», щоб окреслити критичне розмежування між нігілізмом, у котрому бачиться переважно негативне Ніщо, та багатозначним уявленням про цей історичний рух Заходу. Людина причетна до Буття та водночас і до Ніщо: вона не лише зазнає впливу нігілізму, а й докладається до цього здійснення. Тому Ніщо заслуговує тієї ж уваги, що й Буття. Тобто навіть якщо Ніщо позиціюватимуть як відсутність, усе одно воно наявне, бодай як можливість. Отже, сутність Ніщо зарівно належить і Буттю. Та західна метафізика не приймає цієї думки, тому й обтяжена нігілізмом, а отже, неспроможністю мислити Буття. Але що ж означатиме тоді збороти нігілізм? (Heidegger, 2004b: SS. 386, 411, 413—414, 416). А, власне кажучи, зусилля з подолання метафізики. Хоча таке міркування часто нестерпне, попри те, що допоможе позбутися *забуття Буття* (Seinsvergessenheit) та розібратися в сутності нігілізму: «Буття і Ніщо не існують одне поруч з іншим. Стосунки першого та другого — в спорідненості, сутнісну повноту котрої ми навряд уторопали... Буття «є» (ist) не більш як Ніщо. Проте *існують* (Es gibt) обидва» (Heidegger, 2004b: S. 419).

Поволі ставало нормою вважати, що будь-які запити про Ніщо — нелогічні. Традиційно метафізики старалися запитувати, наголошуючи на сущому. Зрозуміло, чому питання про Ніщо здебільш ігнорувалося. Та власне запитування про Ніщо вестиме до сущого, зумовлюючи звернення до суті Буття. Лише відступивши від предметної тотальності в Ніщо страху, страждання, піднесення тощо, можна знову повернутися до буттєвої повноти (Possenti, 2014: pp. 143—144). Тільки тому, хто протиставляє суще та Ніщо, може спасти на думку, нібито *філософія Ніщо* (Philosophie des Nichts) спричиняється до негативного нігі-

лізму. Проте, взагалі не збагнувши сутності нігілізму, ніколи його не подолаєш (Heidegger, 2004b: SS. 419—420, 422).

Гайдеггєрова візія передбачає подвійне розуміння нігілізму: по-перше, традиційно — це перелік історико-культурних явищ, які зав'язані на негативізмі; по-друге, в інтерпретації філософа — це прихований історичний рух, у якому доля Буття надалі залишається неосмисленою, продовжуючи наближати світову катастрофу, коли людство не розуміє свого призначення. Нігілізм уже не тупцює на ґанку, на чому наполягає Ніцше, бо наразі заповнює собою все помешкання (Hodge, 2011: р. 98). Не *долати* (Überwindung) нігілізм, а *повертатися* (Verwindung) до його сутності закликає Гайдеггєр, аби вийти нарешті за межі цього нестерпного звершення (Weller, 2011: р. 57).

Після 1950-х великої популярності зажили Гайдеггєрові міркування про *махінацію* (Machenschaft), або *техніку* (Technik), поширення котрої нагадувало філософові потужну нігілістичну хвилю в історичному процесі. Машинерія та технологізація не просто міцно втримували життя, а виходили з-під контролю людини, становлячи загрозу Буттю не тільки у вигляді зброї масового знищення. Оточивши себе технологічною інфраструктурою, людство переконане, що надалі пануватиме над природою, проте лишень узалежнюється від свого винаходу й отожднюється з ним, а отже, і переймає притаманну йому логіку впорядкування. Думаючи, що контролює, натомість усякчас обслуговує його, забезпечує виконання функцій, а зрештою, дегуманізується (Gertz, 2019: pp. 169—174). Тож остаточне нехтування Буття, на думку філософа, спостерігається на прикладі розвою техніки. Це зарівно відбувається, що в комуністичній Росії, що в капіталістичній Америці. Нігілістичну сутність цього стану виражає структура замкненої на щому метафізики, позаяк у реальності задомінували машини, посиливши спустошення землі. Гайдеггєр упевнений у тому, що західна думка більше не зорієнтована на розкриття істини Буття, бо розглядає суще, либонь, як технологічні ресурси. Це закарбовувалось у непростому для перекладу слові «Gestell» (Kelly, 2022: р. 69). Отже, знесилена працею, бездомна (heimatlos), невикорінена, знецінена людина, неспроможна мислити нетехнологічно, тому захоплена ви́ром, у якому зростає онтологічна порожнеча та прискорюється подаліше провалювання у Небуття (Рюс, 1998: pp. 68—70).

Чи можна позбутися цієї напасті? За Ніцше, найкращою протидією нігілізму треба вважати діонісійне мистецтво, тоді як у Гайдеггєра — це, безперечно, поезія, бо вона дає змогу речам виходити із прихованості, проявляти себе. Належало лиш інакше налаштувати своє мислення, припинити заганяти його в пастки технізованого розмірковування. Досі в усій історії метафізики так і не було порушено питання про мислення, що визначається Буттям у неприхованості. Проте сформувалися техніки такого мислення, де здебільшого панує логіка. Відтоді людство запитує про суще та забуває про Буття. Принагідно протилежністю сущого, його запереченням, вважається Ніщо. Водночас усяке запитування про Ніщо зветься нігілізмом. Але нігілізм якраз і спричиняє це хибне розуміння Ніщо, котре зводиться до тотальної негативності. Тому правдива нігілістична хода нагадує іс-

торичне звершення того варіанта тлумачення істини сущого в метафізиці, де не залишилося жодної прогалини для Буття. Воно забуте, приховане, незапитане. Та віддавши належне питанню про Ніщо, можна знову почати долати нігілізм.

ДЖЕРЕЛА

- Бейквелл, С. (2023). *В кафе екзистенціалістів: свобода, буття і абрикосові коктейлі*. Київ: Комубук.
- Гайдеггер, М. (1996). Навіщо поети? У: *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* (сс. 180—197). Львів: Літопис.
- Лютий, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Київ: Парапан.
- Рюс, Ж. (1998). *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки*. Київ: Основи.
- Baker, G. (2018). *Nihilism and Philosophy. Nothingness, Truth and World*. London. New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic.
- Costea, B., Amiridis, K. (2011). The Movement of Nihilism as Self-Assertion. In: *Movement of Nihilism. Heidegger's Thinking After Nietzsche*. Ed. by Hemming, L., Amiridis, K., Costea, B. (pp. 8—24). New York: Continuum.
- Gertz, N. (2019). *Nihilism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Heidegger, M. (1978). Die Lehre vom Urteil im Psychologismus. Ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik. In: *Frühe Schriften (1912-1916)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 1 (SS. 59—188). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1996). *Nietzsche I*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 6.1. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1997). *Nietzsche II (1939-1946)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 6.2. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. (2004a). Was ist Metaphysik? In: *Wegmarken (1919-1961)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 9 (SS. 103—122). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1999a). Das Wesen des Nihilismus. In: *Metaphysik und Nihilismus*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 67 (SS. 175—258). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1999b). Die Überwindung der Metaphysik. In: *Metaphysik und Nihilismus*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 67 (SS. 5—174). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (2004b). Zur Seinsfrage. In: *Wegmarken (1919-1961)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 9 (SS. 385—427). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Hodge, J. (2011). Heidegger on Virtue and Technology: The Movement of Nihilism. In: *Movement of Nihilism. Heidegger's Thinking After Nietzsche*. Ed. by Hemming, L., Amiridis, K., Costea, B. New York: Continuum.
- Kelly, D. (2022). *Beyond Nihilism: The Turn in Heidegger's Thought from Nietzsche to Hölderlin*. London: Bloomsbury Academic.
- Possenti, V. (2014). *Nihilism and Metaphysics. The Third Voyage*. State University of New York Press.
- Safranski, R. (2001). *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Tartaglia, J. (2016). *Philosophy in a Meaningless Life. A System of Nihilism, Consciousness and Reality*. London, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic.
- Weller, S. (2011). *Modernism and Nihilism*. London: Palgrave Macmillan.

Одержано 30.07.2024

REFERENCES

- Baker, G. (2018). *Nihilism and Philosophy. Nothingness, Truth and World*. London. New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic.
- Beikvell, S. (2023). *In the Cafe of Existentialists: Freedom, Existence and Apricot Cocktails*. [In Ukrainian]. Kyiv: Komubuk. [=Бейквелл 2023].
- Costea, B., Amiridis, K. (2011). The Movement of Nihilism as Self-Assertion. In: *Movement of Nihilism. Heidegger's Thinking After Nietzsche*. Ed. by Hemming, L., Amiridis, K., Costea, B. (pp. 8—24). New York: Continuum.
- Gertz, N. (2019). *Nihilism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Heidegger, M. (1996). Why Poets? [In Ukrainian]. In: *Word. Sign. Discourse. An Anthology of World Literary and Critical Thought of the 20th Century* (pp. 180—197). Lviv: Litopys. [=Гайдеггер 1996]
- Heidegger, M. (1978). Die Lehre vom Urteil im Psychologismus. Ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik. In: *Frühe Schriften (1912-1916)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 1 (SS. 59—188). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1996). *Nietzsche I*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 6.1. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1997). *Nietzsche II (1939-1946)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 6.2. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. (2004a). Was ist Metaphysik? In: *Wegmarken (1919-1961)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 9 (SS. 103—122). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1999a). Das Wesen des Nihilismus. In: *Metaphysik und Nihilismus*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 67 (SS. 175—258). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1999b). Die Überwindung der Metaphysik. In: *Metaphysik und Nihilismus*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 67 (SS. 5—174). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (2004b). Zur Seinsfrage. In: *Wegmarken (1919-1961)*. Heidegger Gesamtausgabe: Band 9 (SS. 385—427). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Hodge, J. (2011). Heidegger on Virtue and Technology: The Movement of Nihilism. In: *Movement of Nihilism. Heidegger's Thinking After Nietzsche*. Ed. by Hemming, L., Amiridis, K., Costea, B. New York: Continuum.
- Kelly, D. (2022). *Beyond Nihilism: The Turn in Heidegger's Thought from Nietzsche to Hölderlin*. London: Bloomsbury Academic.
- Lyuty, T. (2002). *Nihilism: The Anatomy of Nothingness*. [In Ukrainian]. Kyiv: Parapan. [=Лютій 2002]
- Possenti, V. (2014). *Nihilism and Metaphysics. The Third Voyage*. State University of New York Press.
- Rius, Zh. (1998). *Progress of Modern Ideas. Prospect of the Newest Science*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Ріус 1998]
- Safranski, R. (2001). *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Tartaglia, J. (2016). *Philosophy in a Meaningless Life. A System of Nihilism, Consciousness and Reality*. London, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Academic.
- Weller, S. (2011). *Modernism and Nihilism*. London: Palgrave Macmillan.

Received 30.07.2024

Taras LYUTY,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Philosophy and Religious Studies, National University of Kyiv Mohyla Academy; Senior Research Fellow at the Department of Philosophical Anthropology, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 02000
lyuty.taras@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0381-6916>

**TWILIGHT OF METAPHYSICS:
THE PROBLEM OF NOTHINGNESS AND NIHILISM
IN THE MARTIN HEIDEGGER'S PHILOSOPHY**

The article examines the problem of Nothingness and nihilism in Martin Heidegger's views. In his early studies, Nothingness appears as a negation in the logical judgement. However, in further examinations, it relates to human existence. Nothingness is exposed in realization of the finitude of human life and death. Heidegger explains that human existence and Nothingness are connected through the experience of fear. To be fearful does not mean to be afraid of certain things, but to be able to see the perspective of non-existence. Nothingness that emerges in fear resembles transcendence, in other words, the ability to go beyond one's own limits. Going outside the limitations of existence allows anyone to overcome the passiveness of life and start being concerned about one's own existence. As a result, Heidegger's philosophy of Nothingness was named nihilistic. However, Heidegger rethinks the problem of nihilism in the context of Nietzsche's philosophy. He succeeds in showing that Nietzsche avoids the problem of Nothingness. In the Nietzschean vision, Nothingness is a characteristic of a world in which values are an appeal not to the earthly, but to the afterlife existence. That is why Nietzsche speaks of the need for a new set of values. Therefore, according to Heidegger, Nietzsche does not ask about the essence of Being, but simply assigns values to Being. Instead, in Heidegger's philosophy, nihilism is a consequence of Western metaphysics ignoring the question of Nothingness. It is due to Nothingness that the question of Being becomes clear: without thinking of Nothingness, Being is not understood either. One can change the situation by asking again about Nothingness and Being. In general, the problem of nihilism in Heidegger's philosophy changes significantly. First, he connects it with the historical movement of forgetting of Being, and later with a false interpretation of the essence of metaphysics. This thought is strengthened by the tendency of the dominance of technology, which dehumanizes the world. In conclusion, Heidegger's philosophy is comparable to prophetism. Like Nietzsche, he seeks salvation from nihilism in art: poetry liberates from calculative rational thinking. Therefore, the question of the essence of thinking has not yet been raised in the West. The dominance of metaphysical thinking further distances a human from Being. At the same time, Heidegger insists on including the problem of Nothing in the question of Being, as ignoring it prevents the real overcoming of nihilism.

Keywords: *Nothingness, nihilism, Being, ontology, metaphysics, fear, human existence, transcendence, essence, Heidegger, Nietzsche, history of philosophy.*